

МУРОВАНІ ХРАМИ БУКОВИНИ кін. XVIII–XIX ст.: ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО РЕЛІГІЙНОГО ФОНДУ

У статті простежується вплив церковно-релігійних умов у сприянні будівництву храмів на Буковині кінця XVIII–XIX століть, зокрема, висвітлюються діяльність і роль Православного релігійного фонду у зведенні сакральних споруд.

Ключові слова: Православний релігійний фонд, митрополія, муровані храми.

Сакральне будівництво Буковини – одна з найяскравіших сторінок історії української архітектури. До цього часу в північній частині Буковини (територія Чернівецької області) збережено чимало сакральних споруд, що отримали відзнаку як пам'ятка архітектури. Стрімке зростання храмового будівництва на Буковині кінця XVIII–XIX ст. насамперед пов'язане із заснуванням Православного релігійного фонду. Більшість місцевого населення належало до панівної в молдавську добу Православної церкви. В австрійський період церква продовжувала зберігати провідні позиції за кількістю вірних.

Вагомий внесок у вивчення питань, пов'язаних із становленням православ'я, загалом релігійним життям буковинців, зробив сучасний історик М.Чучко [16; 17]. Окремі аспекти церковно-релігійного життя на Буковині розглядали вчені XIX ст. В.Доманицький [6] та А.Жуковський [7]. Окремі відомості щодо історії Православної церкви та культового будівництва на Буковині наведено в публікаціях науковців XX ст., зокрема, до цього питання зверталися: О.Полянко [12], М.Вишня[4], М.Никирса [11], І.Чеховський [15] та ін. Дослідники Буковинського регіону, Чернівецької області, особливу увагу приділяли висвітленню питань церковно-релігійного життя. Проте жоден з учених не досліджував створення й діяльність Православного релігійного фонду, що, вочевидь, сприяв піднесенню будівництва церков на Буковині в зазначений період. Тому ця тема залишається актуальною.

Мета статті – з'ясувати роль і сприяння Православного релігійного фонду у зведенні сакральних споруд на Буковині кінця XVIII–XIX ст.

Головне завдання публікації – простежити процеси формування культурно-релігійних умов, що передували розвитку мурованого будівництва.

Обрядово-релігійна культура Буковини належить до православної культурно-релігійної традиції, що в середньовіччя поширилася від греків до народів, які проживали в Карпато-Дунайському регіоні [8, с.7]. Однак власна православна церковна організація в краї з'явилася лише на початку XV ст., після заснування православної митрополії в Сучаві та єпископства в Радівцях (1402). Православ'я на Буковині утвердилося під час перебування буковинських земель у складі Молдавського воєводства. Варто зауважити, що молдавські воєводи відігравали значну роль у церковному житті, беручи активну участь у становленні Молдавської митрополії. Вони були прихильниками візантійської системи співпраці держави та церкви. Більшість митрополитів та єпископів займали активну громадську позицію, були наставниками воєвод, сприяли будівництву храмів і монастирів, займалися переписом книг та відкриттям друкарень. Значну кількість монастирів на Буковині було зведено саме в часи молдавського правління. Сприяли будівництву й заможні люди, які жертвували власні кошти на зведення монастирів та утримання монастирської братії. Виникнення чернецтва на території Буковини пов'язане з місіонерською діяльністю православних монахів з балканських провінцій Візантії. Саме в молдавську добу були створені умови для розвитку православного чернецтва, церква посідала панівне становище, політично та матеріально підтримувалася на державному рівні й була панівною за кількістю віруючих [17, с.127–144].

Політичне приєднання Буковини до Австрійської імперії відзначилося важливими змінами в церковному управлінні краю. У час окупації Буковини Австрійською імперією в другій половині XVIII ст. усі християни Буковини належали до православного обряду [9, с.237]. Представники Католицької церкви в Австрії склали план окатоличення Буковини. Однак це прохання не було втілене в життя, оскільки могло викликати сильний спротив місцевого населення. Двадцятого жовтня 1781 року було видано “патент віротерпимості”, що гарантував православним вільне проведення релігійних обрядів і до певної міри наділяв їх громадянськими правами. Таким чином, Православна церква Буковини стала законною та увійшла до переліку державних церков.

Надавши Православній церкві Буковини законного державного статусу, цісар Йосиф II, діючи в рамках політики освіченого абсолютизму, вирішив секуляризувати церковно-монастирські володіння. Мотивуючи необхідністю покращити становище духовенства й духовних шкіл, уряд створив для їх утримання церковний фонд, відібравши майно в монастирів. Третього серпня 1782 року уряд розформував 14 монастирів і скитів, створивши з їхніх маєтків перший релігійний фонд, що мав на меті служити для церковно-релігійних потреб Буковинської православної єпархії. Церковно-релігійний фонд складався переважно з лісів, орного поля, лугів, рибних ставків, торговельних закладів. Загалом території фонду становили майже 20% усієї Буковини. Релігійний фонд очолювало власне правління, щоправда, призначене австрійською владою. Усі прибутки фонду йшли до релігійної каси, відповідно такі кошти утримували різні релігійні установи, монастирі, школи, парафії тощо [6, с.12]. Церква та її матеріальні ресурси перебували під жорстким контролем австрійської влади.

Двадцять дев'ятого квітня 1786 р. імператор Йосиф II опублікував “Духовний регламент”, або “План врегулювання церковного і шкільного закону на Буковині”. Згідно із цим регламентом, вище керівництво єпархіальними справами здійснював єпархіальний єпископ через консисторію, головою якої він і був. Виконання розпоряджень регламенту було доручено генералові Езенбергу та єпископу Досифею. Постановою визначався також штат діловодів і допоміжних службовців. Єпископ та консисторія наділялися правом вирішення внутрішніх і судових справ у межах своєї єпархії. Регламентом, передусім, оголошувалося, що з усього рухомого й нерухомого майна, що належало монастирям, іншим установам Буковинської єпархії, складається один загальний релігійний фонд. Управління майном цього фонду й контроль за витратою сум надавалися уряду [17, с.96–97].

Урегулювання австрійською адміністрацією церковного життя на Буковині призвело до скорочення кількості православних монастирів з 28 до 3. Цим останнім з релігійного фонду щороку надавалися кошти на різні витрати обителі, а також була визначена ченцям стала платня. Водночас кількісний склад монахів був суттєво обмежений, оскільки австрійська влада ввела штатний розпис для кожного монастиря й визначила більш жорсткі критерії прийому в послушники. Окрім того, у регламенті зазначалося, що чорне духовенство не повинно займатися пастирським служінням чи науками або навчанням молоді. У його компетенцію входили лише відправлення богослужінь і молитва [17, с.140, 144].

Однак “Духовний регламент” покладав на парафіяльних священиків обов’язок проводити катехізацію населення, відвертати від забобонів, навчати парафіян поваги до влади, оголошувати в церкві урядові розпорядження й вести життєпис парафії [10, с.16].

За “Духовним регламентом” парафіяльні храми забезпечувалися єпархіальним фондом. Кошти на утримання духовенства планувалося брати зі створеного Буковинського православного релігійного фонду. На поміщиків, місцеву владу й парафіян покладався обов’язок піклуватися про парафії. Турбота про підтримання храмів у належному стані доручалася церковним старостам. Ремонт церков і постачання їх усім необхідним входили в обов’язки місцевої влади й землевласників, яким звичайно надавалося право патронату.

Після прилучення Буковини до імперії Габсбургів Радівецьке єпископство було перетворене в Буковинську єпархію. Значно пізніше, після смерті Йосифа II, цісарем Францом Йосифом I було видано указ про перетворення Буковинського єпископства на митрополію Буковини і Далмації та призначення митрополита. Процедура обрядового поставлення призначеного цісарським указом на митрополичу кафедру Буковини і Далмації кандидата складалася з іменування, хіротонії й інсталяцій у кафедральній церкві. На утримання владики та консисторії з релігійного фонду було визначено відповідну платню [17, с.81, 99].

За резиденцію православних владик Буковини в кінці XVIII та середині XIX ст. служила невелика єпископська палата, споруджена ще в 1782–1783 рр. Зводили її нашвидкуруч, тому вже через кілька років після завершення будівництва споруду вразив “літаючий грибок”, і вже в 1790 р. частина будинку була зруйнована [9, с.252–253]. Таким чином, виникла потреба в побудові нової резиденції. Від 1803 року за розпорядженням цісаря австрійський уряд готував відповідний проект для спорудження кафедральної єпископської церкви в Чернівцях і резиденції на кошти Буковинського релігійного фонду. У 1860 р. імператор Франц Йосиф видав розпорядження про будівництво в Чернівцях єпископської резиденції. До виготовлення проекту Міністерство культів запросило віденського архітектора Й.Главку. Будівничий хист Й.Главки виявився в тому, що він уважно вивчив особливості місцевого рельєфу, краєвиду, можливості тодішньої місцевої будівельної галузі, а також буковинський етнографічний колорит. Архітектор розпочав роботу 13 квітня 1864 р., проте освячення резиденції буковинських митрополитів відбулося в 1882 р. [4, с.11–12]. Над оздобленням цього храму працювало кілька фахівців високого рівня. Ліпні прикраси для 12 капітелів вежі виготовила скульптор Анна Гофман. Семінарську церкву розписували професор малярства з Відня Карл Йобст та Епаміонд Бучевський [15, с.65]. Загальна вартість будови обійшлася релігійному фондові в 1 830 000 флоринтів. Резиденція складалася із трьох будівель: розташованого праворуч корпусу монастиря з вежею, де мешкали клірики та ченці митрополичої каплиці, а також знаходилася школа церковних співаків; ліворуч розміщено споруду богословського факультету із семінарською церквою Трьох Святителів; у центрі, у глибині між цими двома корпусами, розташовувалися митрополичі палати з каплицею св. Іоана Сучавського [17, с.101].

На кошти Релігійного фонду було зведено й інші церкви в Чернівцях. Майбутній Свято-Духівський собор споруджувався під наглядом спеціально створеної дирекції, до складу якої спочатку входили окружний інженер Адольф Марін, консисторський радник Костянтин Чеховський та архітектор Франц Радор. Від весни 1844 р. керівництво й нагляд за будівництвом перебрав рисувальник будівельної дирекції з Відня Антон Рьолль. Дзвони для собору були відлиті в Калуші. Зокрема, на головному дзвоні зазначалося: “Во славу Святої Трійці, Сина, Бога і Духа Святого, відлито цього дзвона з благословення і за підтримки Його Преосвященства Євгена Гакмана, Буковинського єпископа, для кафедральної церкви в м. Чернівцях у дні правління цісаря всієї Австрії Франца Йосифа I року 1861” [15, с.41]. Загальні видатки на спорудження собору склали близько 200 тисяч флоринів. Наступним православним мурованим храмом у Чернівцях стала міська парафіяльна церква св. Параскеви. Її будівництво було розпочате того ж року, що й кафедральний собор за проектом місцевого архітектора А.Павловського. Особливих зусиль доклав настоятель храму Андрій Василевич, пожертвувавши на богоугодну справу власні кошти [15, с.33–34]. Матеріальну допомогу для завершення будівництва надав Православний релігійний фонд. Загальна сума витрат склала 46 657 флоринів 73 корони австрійською валютою [11, с.6]. Обидва храми було освячено владикою Євгеном Гакманом. Будівництво нових храмів на Буковині було великою заслугою владики Євгена. Саме в час його правління на Буковині будуються величні кам'яні храми: Свято-Духівський кафедральний, Свято-Параскевська церква, Свято-Миколаїв-

ська церква в Кіцмані. Саме владики клопотав перед цісарською владою про дозвіл на побудову нової єпископської резиденції [12, с.38].

Нові храми почали будувати по всій митрополії. Більшість з них були дерев'яні, малі й не могли вмістити всіх парафіян. Тому було зібрано значні матеріальні ресурси як з релігійного фонду, так і з інших джерел, завдяки чому за короткий час у ряді сіл було споруджено кам'яні храми [10, с.23].

Траплялися також випадки, коли церковне будівництво фінансувалося релігійними громадами. Приміром, на кошти парафіян було зведено церкви в с. Кам'янка (1894) і с. Теремблече (1883–1886).

Наприкінці XVIII ст. осіб, які фінансували будівництво храмів, називали церковними патронами. Згідно зі встановленими законами, патрони повинні були опікуватися будівництвом і матеріальним забезпеченням буковинських православних храмів доти, доки цю функцію не буде перекладено на створений єпархіальний фонд (якщо його економічні можливості це дозволять) [17, с.278]. У документах архівного фонду митрополії Буковини зазначено, що великий землевласник з Банилова Руського (нині – с. Банилів Вишницького району) Андреас фон Гаффенко у своєму духовному заповіті від 5 вересня 1823 року дарував 2,5 тис. дукатів золотом для будівництва нової кам'яної церкви, де й заповідав себе поховати [13, с.1]. На кошти графа Дімітрія де Костіна в с. Шипинці (Кіцманський район) у 1812 р. було збудовано церкву Різдва Богородиці. Житель села, за походженням австрієць, вніс кошти на будівництво нової церкви й, відповідно, уважався патроном церкви, який зобов'язувався постачати церкву необхідним начинням та обладнанням [14, с.1].

Важливим етапом підготовки до будівництва було замовлення проекту церкви в архітектора. У Чернівцях працювало декілька інженерів, які займалися проектуванням культових споруд. Зразком типового проекту мурованої культової споруди може служити план церкви в с. Погорилівка, розроблений 1870 р. [5, арк.186].

Необхідно відзначити, що церковні та цивільні власті Буковини постійно наглядали за якістю будівельних робіт і матеріалів, що використовувалися під час будівництва храмів. З метою подолання недоліків у будівництві церков у державних маєтках та запобігання таким випадкам надалі, крайова адміністрація 8 квітня 1870 р. видала спеціальне розпорядження, згідно з яким у майбутньому під час будівництва та ремонту церков, парафіяльних будинків у маєтках релігійного фонду, окрім нагляду технічного чиновника, створювався для контролю місцевий комітет, що складався з уповноважених парафій від належного керівництва маєтків релігійного фонду й місцевого священика. Там, де громада разом із священиком сама взяла на себе будівництво церкви, такий контроль мав здійснювати протоієрей разом із церковним епітропством. Спорудження та опорядження нового храму іноді затягувалося на роки. Тривалість будівництва залежала від фінансової спроможності громади та патрона. Траплялося, зібраних коштів не вистачало для завершення будівництва, тоді зверталися по допомогу до Буковинського православного релігійного фонду.

Деякі храми Буковини споруджувалися якщо не повністю, то частково на кошти фонду, приміром, церкви в с. Киселиці (1877), Ленківцях (1881), Шишківцях (1886), Кам'яній (1895), Нових Бросківцях (1895–1897) та ін.* Розміри фондівських внесків на

* Муровані храми Заставнівського району: церква Різдва Богородиці (1797), церква Успіння Богородиці (1789); Кіцманського району: церква Свято-Миколаївська (1872), церква Різдва Богородиці (1812), Успенська церква (1786); Глибоцького району: церква Свято-Сперидонська (1894), церква Свято-Михайлівська (1883–1886), Свято-Дмитрівська церква (1876–1884); Сторожинецького району: церква св. Георгія (1818), церква св. Миколая; Вишницького району: Свято-Успенська церква (1882), Свято-Покровська церква (1898), церква св. Миколая (1834), церква св. Михаїла (1889); Путильського району: Свято-Троїцька церква (1877); Чернівців: церква Трьох Святителів (1864–1882), церква Святого Духа (1844–1864), церква святої Параскеви (1844–1862).

церковне будівництво були чималі. Окремі пожертви на будівництво надходили безпосередньо від імені цісаря, який був патроном релігійного фонду.

Варто зауважити: після спорудження нової церкви стару церковну будівлю, що залишалася поза використанням, або розбирали, або ж продавали чи дарували біднішій парафіяльній громаді, яка такий храм перевозила на свою територію, там відновлювала чи споруджувала з його матеріалу новий. Ця практика набула в Буковині значного поширення. Наприклад, у 1779 р. коштом графа Якова Логотетті перенесено в с. Долішні Ширівці колишню князівську церкву із Чернівців [17, с.284–285]*.

Отже, перехід північної частини Молдови – Буковини – під владу католицької імперії Габсбургів надав Православній церкві державного статусу. Внутрішнє життя стало внормованим австрійськими законами, а майно, що входило до монастирської власності, перетворено на державне й віддано до релігійного фонду, яким розпоряджалася держава. Порівняно з молдавським періодом панування сталися певні обмеження для буковинського єпископа, що діяв у рамках австрійського державного законодавства. У часи австрійського панування зросла чисельність православних храмів по всій території Північної Буковини. Таким чином, на Буковині наприкінці XVIII ст. сформувалися сприятливі умови для будівництва культових мурованих споруд.

1. Буковина. Визначні постаті: 1774–1918 / авт.-упоряд. О. М. Павлюк. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – 252 с.
2. Буковина : історичний нарис. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
3. Буковина. Її минуле і сучасне / за ред. Д. Квітковського та ін. – Париж ; Філадельфія ; Детройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
4. Вишня М. Ці склепіння десь над моєю душею стоять усе життя / М. Вишня // Слово Просвіти. – 2005. – Ч. 39. – 29 верес. – 5 жовт. – С. 11–12.
5. Державний архів Чернівецької області, ф. 320 Митрополія Буковини, оп. 3, спр. 1826. Справа про будівництво церкви в парафії Погорилівка, 188 арк.
6. Доманицький В. Про Буковину та життя буковинських українців / В. Доманицький ; [наук. ред., прим. і післямова С. Пивоварова та ін.] ; Буковин. центр археологічних дослідж. при ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Зелена Буковина, 2004. – 76 с.
7. Жуковський А. Історія Буковини. Ч. 2 / А. Жуковський. – Чернівці : Час, 1993. – 224 с.
8. Иванов С. А. Византийское миссионерство: можно ли сделать из “варвара” христианина / С. А. Иванов. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 376 с.
9. Кайндаль Ф. Р. Історія міста Чернівців від найдавніших часів до сьогодення, присвячена 60-літньому ювілею правління Його Величності цісаря Франца Йосифа I, в пам'ять про першу документальну згадку про м. Чернівці 500 років тому / Ф. Р. Кайндаль. – Чернівці : Місто, 2003. – 278 с.
10. Ковальчук Д. Буковинська православна церква під австрійською окупацією / Д. Ковальчук // Вісник Буковинського православного університету імені Є. Гакмана : зб. наук. праць. – Чернівці : Відродження, 2003. – Вип. 1 : Теологія. – С. 13–31.
11. Никирса М. Церква Святої Параскеви / М. Никирса. – Чернівці, 2007. – 13 квіт. – С. 6.
12. Полянко О. Нарис з історії Православної Церкви на Буковині / О. Полянко. – Чернівці : Зелена Буковина, 2001. – 56 с.
13. Приватний архів Свято-Успенської церкви села Банилів. Відомості про будівництво храму. – 6 с.
14. Приватний архів церкви Різдва Богородиці села Шипинці. Довідка про церкву за 1914 р. – 1 с.
15. Чеховський І. Г. Чернівці – місто зустрічі культур та релігій / І. Г. Чеховський. – Чернівці : Місто, 2009. – 207 с.
16. Чучко М. Православна церква та духовенство на Буковині у II пол. XIV – третій чверті XVIII ст. / М. Чучко // Буковинський журнал. – 2002. – Ч. 3–4. – С. 174–180.
17. Чучко М. К. “И взят Бога на помощь”: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воеводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу) / М. К. Чучко. – Чернівці : Книги – XXI, 2008. – 368 с.

* Менше мурованих церков будувалось у гірській місцевості. Важко й дорого було доставляти будматеріали, тому селяни зводили церкви з місцевого матеріалу – дерева. На Путильщині 1877 р. на кошти релігійного фонду споруджена єдина мурована церква Святої Трійці. З релігійного фонду фінансувалася робота архітекторів, будівничих, малярів та інших майстрів.

В статье прослеживается влияние церковно-религиозных условий в содействии строительству храмов на Буковине конца XVIII – XIX веков, в частности освещается деятельность и роль Православного религиозного фонда в возведении сакральных сооружений.

Ключевые слова: Православный религиозный фонд, митрополия, каменные храмы.

In the article influence of church-religious terms is traced in an assistance to building of temples on Bukovyna of end of XVIII – XIX century, activity and role of the Orthodox religious fund are illuminated in particular in erection of sacral building.

Key words: the Orthodox religious fund, metropole, lithoidal temples.

УДК 392.3-058.237 (477.83/86)

ББК 63.5 (4 Укр)52

Наталія Лицур

ОСНОВИ ЕТИКЕТУ В МІСЬКИХ ІНТЕЛІГЕНТНИХ РОДИНАХ ГАЛИЧИНИ (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.)

У статті проаналізовано важливість правил поведінки в житті української міської інтелігенції Галичини в кінці XIX – 30-х рр. XX ст. Розкрито особливості вітального, візитового, столового, танцювального етикету, ставлення до дорослих і жінок. Описано роль сім'ї та навчальних закладів у формуванні культури поведінки інтелігентної верстви краю.

Ключові слова: міська інтелігенція, етикет, правила поведінки, Галичина.

Елітарний прошарок завжди був і залишається обличчям будь-якого суспільства. Це змушувало його представників не тільки вирізнятися культурою поведінки, а й бути бажаним прикладом для наслідування. Саме тому витворився своєрідний кодекс манер, якого мали суворо дотримуватися лідери соціуму. Українська інтелігенція, що на початку XX ст. узяла на себе провідну роль у національному русі, теж послуговувалася певними нормами етикету. Однак із часом у вирі суспільно-політичного й економічного життя вони забувалися й відійшли на задній план. У зв'язку із цим, визріла необхідність детальнішого вивчення правил поведінки, яких дотримувалися люди розумової праці в Україні на рубежі XIX–XX ст., зокрема, у Галичині, яка в той час була осередком національного відродження.

Актуальності такій тематиці надає й той факт, що в сучасному світі культура поведінки має дуже велике значення. Вона допомагає встановлювати контакти між людьми, спілкуватися, створювати стійкі взаємини. Тому кожна культурна людина повинна не тільки знати й дотримуватись основних норм етикету, але й розуміти необхідність існування визначених правил і взаємин між людьми. Адже манери людини є індикатором багатства її внутрішнього світу, вони відображають моральний та індивідуальний розвиток.

На жаль, ця тема практично не висвітлена в науковій літературі. Її окремих аспектів торкалися тільки публіцистичні матеріали, причому головна увага в них приділялася бальному та столовому етикету, якого дотримувалася регіональна українська міська еліта [39; 46]. З іншого боку, збереглася значна кількість інформації (мемуарного й епістолярного характеру), що дає змогу проаналізувати означену проблему.

У середовищі галицької інтелігенції склалися певні стандарти поведінки, манери й принципи організації власного побуту. Вони пронизували все життя тогочасної еліти. Основи етикету були настільки визначальними, що необізнаність у них викликала осуд і громадську критику. Дотримання загальноприйнятих правил поведінки було притаманне саме галицькій інтелігенції, що, на відміну від наддніпрянської, відзначалася своєю консервативністю. Є підстави стверджувати, що окремі принципи поведінки, які галицька еліта намагалася виконувати в повсякденному житті, були запозичені від австро-угорської аристократії. Однак це не означає, що не було манер, які мали національний традиційний характер. Адже кожен народ вносить свої виправлення й допов-